

Із поезії Миколи Вороного	181
ОЛЬГА КОРЕНЕЦЬ:	
Нянька.....	183
НАДІЯ КИБАЛЬЧИЧ:	
I Буря.....	188
II Ніч.....	190
МИКОЛА ДЕРЛИЦЯ:	
Хмиз.....	192
О. ПЛЮЩ:	
Палкий мисленник і учитель.....	209
АНДРІЙ ЧАЙКІВСЬКИЙ:	
З ласки родини (далі буде).....	218
ФРАНК НОРРІС:	
Вир.....	249
До анекдотичної біографії Шіллера.....	272
—	
М. ГРУШЕВСЬКИЙ:	
Отвертий лист до гр.-кат. ординаріятів і духовенства.....	189
О. ВИШНЕВСЬКИЙ:	
На переломі (далі буде)	193
Реферат Комісії у справі знесення заборон українського друкованого слова (кінець буде) ..	218
ІВАН ФРАНКО:	
Двоязичність і дволичність.....	231
М. ГРУШЕВСЬКИЙ:	
Конституційне питання і українство в Росії...	245
ПАВЛО ВОЛОСЕНКА:	
Виріб колодок у Сьвйонтніках Горішних коло Кракова ...	259
В. ЛЬВІВСЬКИЙ:	
Нові книжки.....	263
Від Української Демократичної Партії.....	272
Хроніка і бібліографія...	265

РІЧНИК VIII.

ТОМ XXX.

КНИЖКА VI.

ЗА ЧЕРВЕНЬ.

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

МИХАЙЛО ПІШЕВСЬКИЙ

В. Ф. ЛІКО.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Конституційне питання і українство в Росії.

I.

Поступова Росія переживає знову довгий, тяжкий, прикрий антракт ждання. Правительственні сфери показали виразно, що вони не мають щирої охоти до ніяких серйозних уступок у поступовім дусі. Давши під натиском обставин — воєнних нещасть, деякі обіцянки й енуціяції в тім напрямі, вони пустили справу в проволоку, потворили комісії, що засідають і радять; місяці сходять без усяких результатів, а бюрократія чекає очевидно тільки першого повороту обставин на ліпше, щоб усі сі проекти й пляни вложити до архиву. Розуміть ся, рахунок сей непевний, і в міру того як справа реформи проволікаєть ся, уступки, в разі як би обставини для бюрократії вложили ся нещасливо, мусять бути все більші й більші. Претензії суспільности до правительства ростуть, пасив нинішнього режіму зростає — але бюрократія все ще не тратить надії, що їй можна бути передерти цілий сей рахунок, і замикаючи очі на сі пасиви, тягне лише справу далі.

Пів року тому російська суспільність „взыграла радістю“ від одної правительственної заяви, що правительство має довіре до суспільности, і бажала тільки, аби сій суспільности дана була можливість висловити свої дезідерати правительству. Нині організація представительства з дорадчими функціями являєть ся вже проєктом реакційним, і постулат конституційного перестрою держави на підставі загального, рівного, безпосереднього й тайного голосовання став загальним постулатом, загальним окликом, так що починає часами викликати іронію на се повторюванне „загального, рівного, безпосереднього і тайного“ навіть без зрозуміння сих слів. Пере-

конавши ся в нещирости, навіть підступности бюрократії, суспільність іде все далі й далі в своїй критиці сучасного режиму і проєктах перестрою; сей рух стає все сміліїшим, безоглядніїшим, обіймає все ширші круги, втягаючи в обсяг свого впливу елементи нейтральні й інертні, що перед роком здригнули ся б від самої думки про такі постуляти, а нині самі прилучають ся до них, дають свої підписи під такі резолюції й голосують за ними.

Витворюєть ся таким чином глибокий контраст між постулятами й сучасним станом річий, і сей контраст усе збільшає фермент. З одного боку суспільність жадає „загального, рівного, безпосереднього, тайного“, з другого боку не поступила ані кроком справа таких елементів горожанського життя, як безпечність особиста, свобода слова, право зібрань і організацій. Правительство переконало ся, що воно чим будь поступової часті суспільности не задовольить, і не хоче робити уступок. З другого боку воно побачило, що поза з'їзди, резолюції й заяви сі поступовці не годні ніти й ніякого реального оружя в руках для їх осягнення не мають. Замість задовольати отже, воно пробує їх пострашити. Свого часу Плеве страшив Жидів, що як вони не стримають своїх радикалів від протиправительствених заходів, то він затроїть існування Жидам, і кишинівська різня мала поучити Жидів, що правительство се дійсно може. Тепер такі лекції роблять ся в різних напрямках — на адресу Вірмен, Жидів, і інтелігенції в загалі, против котрої йде агітація серед темних сільських мас, серед низших верств міщанства й міського пролетаріату, організація т. зв. „чорних сотень“, уличних побивань „студентів“, поки що в виді „перших остережень“, чи вправ сеї реакційної міліції. І треба сказати, що поступова Росія не знайшла ся відповідно супроти сього маневра офіціозних кругів. Коли почали ся погрози, що інтелігенцію будуть бити, вона не прийняла сеї заповіді, не потрапила організувати против „чорних сотень“ свої „ясні сотні“, а відповіла жалібними словами і навіть відкликами до поліції й адміністрації, або масовими втеками в заповіджені для бійок дні. Кажу се не для того, щоб зробити комусь докір — але констатую сю слабосильність російської поступової опозиції, відчуту, очевидно, добре в правительствених кругах.

Розумієть ся, рух осягає певні фактичні переміни. Люди не тільки вчать ся инакше думати й инакше говорити ніж давніїше, але *de facto* багато такого, що давніїше було кримінальним, не-

можливим, тепер стає вповні можливим і дозволеним. Пригадую собі, як зовсім недавно навіть у заграничних російських зібраннях протиправительственні оклики уважалися безпотною бравурою, а нині, як оповідав мені з компетентних джерел один гість, російських прокураторів поучено, аби з таких окликів як „долой самодержавіє!“ не робити кримінальних річий, бо в них „не усматривається состава преступления“. Навіть сі пош е всего...

Біда тільки, що всі отсі полегкості опирають ся виключно на адміністраційнім „усмотрѣнію“. Нині в певній річи „не усматривається“ нічого кримінального, але повіє иньший вітер, і прийде новий обіжник, який уже усмотрить у них „составъ преступления“. А в тім — треба лише користати з того оживлення суспільних інтересів, із тої фактичної можливости говорити й писати про річи, про які давнійше не можна було говорити й писати, писати вітверто й сильно — і дійсно всі живійші елементи в Росії спішають використати сі хвилі, стукають сильно в правительственні двері, ударають у струни суспільної опінії, виясняють свої потреби, еднають їм прихильників і роблять усе можливе для здійснення своїх постулатів.

Не можемо, на жаль, похвалити ся особливими заходами наших заграничних земляків, російських Українців, у сім напрямі.

В лютім ст. ст. були зладжені два меморіяли, звісні читачам Літ.-Наук. Вістника (див. кн. IV) — один загальний, в справі знесення всяких ограничень українства, другий спеціальний — в справі націоналізації шкіл на Україні. Досі ще збирають ся підписи на ті меморіяли, й наші земляки тішать ся великим числом тих підписів, хоч ся великість усе таки дуже релятивна¹⁾. Потім дуже визначним фактом була участь українських делегатів у з'їзді журналістів і літератів, що відбув ся в Петербурзі в днях 5—8 с. с. цвітня. Епізод сей дуже характеристичний з того погляду, що показує, як навіть із невеликими силами можна прояснити українське питання та ставити його на відповіднім рівні, опираючи його на ширшій основі та йдучи разом із суголосними елементами поступової Росії — в дусі дезидератів, які висловили ми на адресу наших земляків у попередній статі²⁾. Чисельно беручи, Українці на сім з'їзді були представлені дуже слабо, але що супроти централістичного напрямку російських лібералів завязала ся опозиція націо-

¹⁾ Меморіал у шкільній справі появил ся в Росії друком тільки цього місяця, з приміткою, що підписів є вже пятьсот, і збирають ся дальші. Меморіал має бути предложений конституанті — коли б лише її діждати...

²⁾ Українство й питання дня в Росії, Л.-Н. Вістник кн. IV.

нальностей упосліджених, яка мусіла дати українським постулятам відповідне місце уже з огляду на саму чисельність української народности в Росії¹⁾, удало ся перевести не тільки загальний постулат у дусі національної автономії, але й спеціальну резолюцію про скасування указу 1876 року.

Ситуація була в високій мірі характеристична. Як довідуємо ся, російські ліберали, загалом беручи, показали себе великими централістами, і національні резолюції перейшли тільки завдяки союзом репрезентантів національних меншостей з соціал-демократами, що потрібували союзників для переведення своїх постулатів економічної натури. Резолюції (наводжу їх в оригінальнім тексті) звучать :

„Признавая полную гражданскую и политическую равноправность всѣхъ народностей, входящихъ въ составъ Россійскаго государства и право каждой изъ нихъ на самостоятельное національно-культурное развитіе, съѣздъ находитъ необходимымъ, чтобы эта равноправность и это право были гарантированы основнымъ закономъ государства и чтобы отдѣльнымъ національностямъ предоставлено было право созданія учреждений, осуществляющихъ свободу національно-культурного развитія²⁾).

„Признавая съ одной стороны общее политическое единство Россійскаго государства, олицетворяемое російскимъ парламентомъ и, съ другой, необходимость децентрализаціи государственнаго управленія, съѣздъ находитъ, что отдѣльнымъ областямъ³⁾ и народностямъ въ територіальныхъ границахъ, опредѣляемыхъ самимъ населеніемъ, должна быть предоставлена автономія, основанная на особомъ для каждой области органическомъ статутѣ, выработанномъ ея собственнымъ учредительнымъ собраніемъ, избираемымъ всеобщимъ, равнымъ, прямымъ и тайнымъ голосованіемъ⁴⁾, санкціонированнымъ всероссійскимъ парламентомъ“.

¹⁾ Великороси становлять меньшу половину людности Росії. Але всі інші народности тільки разом із Українцями становлять більшість; приналежність Українців до союзу меншостей отже з сього погляду дуже цінна для нього. Головний речник національних меншостей на з'їзді всі заяви їх зачинав такими словами: „мы представители угнетеннаго большинства населения Россійскаго государства“ думаємо так і так...

²⁾ Дальші слова, до а лінеа, прийняті на жаданне Жидів, що домагали ся також осібногo сойму, але перевели тільки сю точку, що має запевнити їм можливість своїх культурно-національних інституцій.

³⁾ Розуміють ся краї з дуже ріжнородною людністю, яку тяжко розмежувати на національні території, як Кавказ, балтійської губернії.

⁴⁾ Дальші, кінцеві слова додаю до резолюції національних меншостей при дискусії.

Як бачимо, резолюції дуже важні й раціональні, хоч і вони, як і всі успіхи на с'їм з'їзді мають лише чисто теоретичне значіннє, не практичне. В дусі їх у другій половині цьвітня подано український постулат на з'їзд земських відпоручників, на руки І. Шрага, відпоручника чернігівського земства — наводимо його також в оригіналі:

„Представители различных мѣстностей Украины, собравшіеся въ Кіевѣ 21 апрѣля, чрезъ уполномоченнаго ими гласнаго черніговскаго губернскаго земства И. Л. Шрага имѣють честь заявить настоящему собранію земскихъ дѣятелей Россіи слѣдующее:

„Мы признаемъ необходимымъ немедленное осуществленіе въ Россіи основныхъ началъ политической свободы, установленныхъ учредительнымъ собраніемъ, созваннымъ на основѣ всеобщаго, прямого, равнаго и тайнаго голосованія. Но кромѣ того, въ виду разноплеменности населенія Россіи и необходимости децентрализаціи управленія, считаемъ чрезвычайно важнымъ обратитъ вниманіе собранія, многимъ членамъ котораго несомнѣнно придется участвовать въ выработкѣ основныхъ законовъ обновленной Россіи, на то, что удачное и справедливое рѣшеніе національнаго вопроса въ огромной степени обусловитъ разрѣшеніе и многихъ другихъ существенныхъ вопросовъ государственной жизни и кореннымъ образомъ отразится на благосостояніи всей Россіи. Правильное же рѣшеніе національнаго вопроса въ Россіи возможно лишь въ томъ случаѣ, если на предстоящемъ учредительномъ собраніи будутъ выработаны начала такого государственнаго устройства, при которомъ національные интересы украинской, какъ и всякой иной народности будутъ осуществляемы въ автономномъ сеймѣ, а обще государственные вопросы сосредоточены въ общероссійскомъ парламентѣ. При этомъ автономія украинской, какъ и всякой другой народности опредѣляется особымъ органическимъ статутомъ, выработаннымъ всѣмъ населеніемъ данной автономной единицы, и гарантируется основными законами государства. Всѣ живущіе на данной территоріи безъ различія національности и пола пользуются равноправіемъ, гарантируемымъ основными законами страны“.

Сю заяву підписали Українці з Київа, Чернігова, Полтави, Харкова, Одеси, Катеринодара, Уманя та Винниці. Не маємо докладнїйших вїстий про дебати, а й резолюції з'їзду оголошені тільки в коротких резюме ¹⁾.

¹⁾ Оголошенню резолюцій цензура починає робити труднощі, і виривки з резолюцій з'їзду письменників і журналістів тільки недавно і то більш менш.

Резолюції з'їзду журналістів показали, в яким напрямі повинні йти Українці російські для досягнення своїх національних постулатів — йти консеквентно й витривало. На жаль, тої консеквенції й витривалости власне не видко. При кінці цвітня ст. ст. нпр. відбув ся з'їзд інженерів і техніків у Москві¹⁾, де виступили сконсолідованими групами інженери польські й литовські й перевели резолюції про повну автономію Польщі й Литви, з соймами в Варшаві й Вильні, вибраними загальним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням. Українських постулатів не було, як не чути їх було й по інших подібних фахових з'їздах останніх місяців, так що з'їзд журналістів поки що лишаєть ся майже виїмком, одиноким з'їздом, де Українці відповідно виступили — і показали, що могли б робити, і чого не роблять — із браку організації, з браку енергії й горожанського почуття у переважної більшости.

Свобода зібрань, з'їздів, організацій, не признана правительством формально, але фактично в значній мірі допущена, толерована, взагалі дуже мало використовуєть ся російськими Українцями, а тим часом такі з'їзди, наради, організації, чи то самостійні, чи то як передвступні для широко практикованих тепер різних „всеросійських“ з'їздів, могли б бути незвичайно добрим агітаційним і організаційним способом.

Далі, з'їзди з'їздами, а по за ними є иньша, постійна, незвичайно важна в нинішніх обставинах трибуна — преса, і — Боже ж мій, Боже, як мало використовують її Українці для своїх потреб дня! Навіть органи майже свої, ведені людьми, що зачисляють ся і признають ся офіційально до українофільських кругів, як мало вони мають української фізіономії — як мало в них не тільки України національної, але навіть України як області, з своїми географічними, економічними, культурними інтересами!...

З виїмком кількох, переважно молодших людей, що старають ся дійсно совісно сповнити сей обовязок дня, як індиферентно, пасивно держать себе иньші... Не хочу йти на персоналії, але підступає сам до горла крик: „де ви, чільні репрезентанти, генерали й полковники українства, що не писали по українськи, бо „не володіте“ українською мовою, не брали участі в дотеперішнім науко-

припадково прохонили ся в різних органах. В опублікованих резолюціях з'їзду земських відпоручників бачимо тільки загальну згадку про можливість областних соймів, нічого більше. ¹⁾ Закінчив ся 24 ст. ст. цвітня.

вім і літературнім руху на галицьким ґрунті, бо уважали, що „малорусскій вопросъ долженъ быть разрѣшенъ на русской почвѣ“, — чому мовчите тепер, коли настала пора рішати його „на русской почвѣ“, коли прийшов час в'яснити й пропагувати його на вашій звичайній російській мові, в так близьких і милих вам російських ліберальних кругах? Чому не користаєте тепер із тих звязків, які вяжуть вас із російськими ліберальними кругами, з ріжними органами російського лібералізму, щоб у них в'яснити кривди, потреби й дезідерати українства? Поляки, що далеко менше потребують таких адвокатів, мають своїх приятелів у російській суспільности, що з самого почуття справедливости старанно в'ясняють російській суспільности їх кривди й дезідерати; чомуж ви, що вважаєте самих себе Українцями, українськими патріотами навіть, не спромагаєте ся бодай на таку роботу? Які перешкоди тепер вам заваджають? чим покриваєте ви перед сумлінням своїм, перед людьми, що вас окружають, свою пасивність, свою байдужність, супроти своєї суспільности, свого народу? Чим оправдаєте ви своє недбальство, свою упертість у критичнім часі, коли земля горить під ногами й Україна може безповоротно бути полишеною при перестрою відносин Росії?

II.

Резолюції з'їзду журналістів (так само і той постулат Українців на земських з'їзд) роблять дуже важну поправку до конституційних плянів російських лібералів. Сі стоять вповні на централістичнім принципі. Звісний проект „Кружка Освобожденія“ не зробив із того ніяких виїмків; редактор „Освобожденія“ Струве, видаючи його, заявив, що мусить бути зроблений виїмок — для Польщі. Резолюції з'їзду журналістів ставлять справу ширше, жадаючи взагалі національної й областної автономії. Але сю точку треба ненастанно в'яснити й пропагувати далі, аби вона була за-своєна суспільністю, ввійшла в її плоть і кров. Того ще нема; не видко впливу сих резолюцій на напрям ліберальних кругів Росії, а тойже Струве в останнім числі Освобожденія (ч. 69—70) навіть виразно виступає против того, аби Україну, Литву, Кавказ ставити в самоуправі на рівні з Польщею.

До тепер на дві точки звернена була увага в російській пресі. Перша — що народна репрезентація має бути оперта на загаль-

нім, рівнім, безпосереднім, тайнім голосованню; по друге — що се представительство мусить мати не дорадний, а рішучий голос. При тім одначе все говорило ся лише про центральний всеросійський парламент, а його, на звичайний європейський взір, представляють собі в двох палат — депутатів народу і відпоручників земств і міст. Справа місцевої самоуправи лишаєть ся на боці, а в самоуправі областній вилом роблять головно Польша й Литва; лишаєть ся на боці, як осібне тіло, Фінляндія.

Справу відносин парламенту до державної влади можемо лишити на боці: вона поставлена добре й російська поступова суспільність поведе її добре й сама. Але що до організації парламенту, то передовсім уже двопалатний устрій його не може бути признаний раціональним; його можна допустити що найбільше як компроміс із домаганнями консервативних партій, але не ставити як постулат поступовців. В конституційнім житю верхня палата давно показала себе як інститут негативний, гальмо, і нема чого її на ново заводити. Коли ж тим хочуть дати в парламентарнім житю елементам, які при виборах загальних і рівних не можуть мати відповідного голосу, то на се в иньша дорога — про неї низше.

Тим же бажанням подиктовано, очевидно, вилученне з виборчих округів міст і уставленне для міських виборчих округів меньшого числа людности, як округів позаміських. Се обмеженне чисельної норми для міст становить уже нарушенне принципу рівного голосовання, і при тім нарушенне мало раціональне, бо ніяких особливо пожаданих результатів не осягає.

Обстаючи при одинокім, всеросійськійм парламенті, приходиться, щоб не розширяти його до безконечности, робити великі виборчі округи, і держати ся репрезентації більшостий. Дотеперішні проєкти, щоб не вийти за цифру 600 депутатів для парламенту, мусять давати округи 250 до 300 тис. людности; в сильним зростом людности, який має Росія, округ буде ще більше зростати, але й округ 250—300 тис. уже дуже великий і не вигідний. Організуючи представительство в областних соймах, можна значно зменьшити виборчі округи, а й саму репрезентацію зробити більше плястичною й удіпшеною.

Се дуже важно. Зрештою одинокою репрезентацією всеросійський парламент однаково не лишить ся; деякі території дістануть свої областні представительства. Отже питання буде тільки, чи се будуть лише виїмки, чи ціла Росія буде організована по системі

областної самоуправи? З тих причин, на які я вказував у попередній статі, й які за сей час не раз підносили ся й роз'ясняли ся, Українці й всі инші недержавні народности повинні змагати до того, щоб ся областна самоуправа не була привілеگیєю лише декотрих національностей, але щоб на основі самоуправи національних територій була організована ціла Росія, бо тільки децентралізація може забезпечити успішний економічний і культурний розвій провінцій, і тільки організація самоуправи на національній підставі, в територіях національних, може знеутралізувати, звести до найменших розмірів національну боротьбу, зробивши національність тим, чим вона повинна бути — підставою, ґрунтом економічного, культурного й політичного розвою.

В такім разі безпосереднє представительство людности через загальний вибір переносить ся в області (національні, сойми), а центральний парламент міг би обсилати ся ними. Тільки се обсилання може бути допущене під одною кардинальною умовою, недодержання якої робить обсилання (посереднє представительство) парламенту дуже небезпечним і шкідним: відпоручників до парламенту вибирає не більшість сойму, а самі члени його по даному ключу. Коли нпр. уставлено, що на чотири члени сойму має бути висланий оден відпоручник до парламенту, то полишаєть ся самим членам сойму, аби чотири вибрали собі одного відпоручника до парламенту. В такім разі кожда найменша ґрупа, кожний відтінок у напрямках кожного сойму може бути відданий в складі парламенту, і він буде представляти собою не відпоручників більшостий сойму, а відпоручників, у певній редукації, всього загалу держави, і в такім разі посередність не шкодить плястиці представительства, а тим часом нею можна осягнути дуже важні користи — менші виборчі округи і уліпшені форми представительства. Коли виборчий округ до парламенту мусів би містити 250 до 300 тис. людности, виборчий округ до сойму може не переходити за 100 тис. людности, а в тім виграє свідомість участі виборців у виборі, більша одностайність у складі округа, і т. и.

Загальний закон повинен уставити мінімум такої самоуправної території. Дуже високо нема причин ставити такої границі: в Европі є чимало автономних провінцій з людністю низше міліона й не чути, щоб се їм робило невигоди — думаю, що вище міліона нема що й піднімати такого мінімум-а. Одноцільна територія з людністю вище одного міліона, в котрім певна народність творить

основу, становлячи сильно-виражену більшість, *eo ipso* повинна бути вилучена в особну провінцію, з особним соймом і самоуправою. Ставити вилучення такої провінції й надання їй самоуправи в залежність від дозволу центрального парламенту чи — що те саме — від особного закону, ухваленого сим парламентом, — значить непотрібно утрудняти сю справу.

Так само загальний закон повинен означити відносини таких областних соймів до центрального парламенту і до органів місцевої самоуправи, і мінімум їх компетенцій. Як такий мінімум представляється: шкільництво, справи просвітні, санітарні, філантропійні, нагляд і опіка над промислом, концесії на фабрики, промислові і фінансові товариства й інституції, комунікація, поліція, має право висилання своїх відпоручників до вищих інстанцій адміністраційних і судових (то значить, що нпр. як шкільні ради до тепер складали ся з відпоручників виборчих і іменованих, так само б повинно бути з окружними судами, і адміністраційними тілами, що відповідали б нинішнім губерньським правлінням, казенним палатам, і т. в.). Се мінімум, яке мусить мати місце і в найменших самоуправних областях. На територіях більших і участь сойму в адміністрації повинна бути ширша: інакші нариси повинні, самою річею, бути приложені до територій з людністю в мільон люду, і на такій що має її п'ятнацять мільонів. Само собою розуміється право самооподаткування. Пожадана автономна організація не тільки иньших конфесій, але і православних церков національних, у границях племянних територій (великоруської, української, грузинської й ин.).

Соймове представительство областей мало б бути організоване на підставі загального рівного, безпосереднього і тайного голосування. Ся норма, розуміється, не ідеальна, але як математично проста, вона, при певних хибах, має й свої добрі сторони, й повинна бути прийнята, тим більше, що ідеальнішу й не можемо на разі вказати. В Галичині спеціально виборці понекли ся на тайнім голосуванню, якого ждали на місце явного, а коли його завели, показало ся, що при повній деморалізації адміністрації, що в своїх руках держить вибори, тайне голосування дає можливість надужити ще гірших (крадіж голосів із виборчих урн), а має також великі невігоди, коли між виборцями багато неписьменних. Запобігти сим невігодам одначе можна, поставивши принцип, що президія виборча складається з відпоручників партій, які ставлять кандидатів,

лише з участю правительственного комісаря, а для обслуги неписьменних можуть бути записані писарі, з людей достовірних.

До останнього часу нев'язною точкою лишалося, чи жінки також мають мати право активного й пасивного вибору (вибирати й бути вибраними). Тепер більшість прихильється за сям правом. Розуміється, на тім не повинно бути навіть спору й мови. Голосячи рівне й загальне право голосування, ніяк не можна виключити з цього права жінок. Коли рівне право дається неписьменному селянину і чоловіку з університетськими студіями, то як можна не зрівняти в правах селянина й селянку, інтелігентного чоловіка і його жінку, або не дати жінці з вищими студіями того права, яке має неписьменний робітник? Тим більше, що є місцевости й обставини, де як раз жінки ведуть господарство, несуть тягарі податків і т. и., тим часом як чоловіки не живуть по селах, пробуваючи чи то в службі, чи на промислах (нпр. козацькі області).

Організація представительства в поменьших областях дає можливість уліпшеної репрезентації, певних поправок до репрезентації рівної й загальної, які при одині всеросійськім парламенті дуже трудно перевести з огляду на незвичайне збільшення числа репрезентантів. Я вважаю потрібним трохи спинити ся над сею справою. Одна з хиб репрезентації опертої на загальнім і рівнім голосуванню, та що при ній вістають ся в незначній меншости різкі елементи суспільности, яких погляди й інтереси з становища культурного розвою краю повинні знайти свій вираз в його репрезентації. Давнійші конституції аж занадто багато давали голосу певним привілейованим кругам, і се збудило, як опозицію, постулять загального й рівного голосування; але в противну крайність не треба впадати: певні елементи, хоч і не ті, якими опікують ся давнійші конституції, не повинні бути позбавлені голосу, при рівнім загальнім голосуванню. Розумію передовсім інтелігенцію, то значить круги людей з вищим науковим, чи культурним цензом, які в значній мірі стоять по за чисто клясовими чи становими інтересами: такі круги, не звязані чисто клясовими інтересами, в Росії безперечно існують, і своєю участю в парламентарнім житю можуть бути корисним, неутральним, об'єктивним елементом супроти боротьби матеріальних і клясових інтересів, котра сама по собі не може гарантувати справедливого і розумного розв'язання справ. Далі, не можна відмовити певним професіям права мати голос у парламентарнім житю: репрезентанти ліберальних професій, як

лікарі, учителі, духовенство, і такі групи як купці, ремісники, промисловці, земельні власителі, повинні мати своїх відпоручників, вибраних їх організаціями, палатами, товариствами, незалежно від того, що певні члени цих груп і професій можуть пройти (а можуть і не пройти) як вибранці певних територіяльних округів загальним голосуванням, як репрезентанти загалу і властиво морально з'обов'язані до оборони інтересів загалу, а не своєї професії. Тільки ся репрезентація інтелігенції й професій повинна вістати ся в певній меншості супроти репрезентантів із загального вибору (нпр. не більше 25% загального числа — таку границю мав би уставити загальний закон).

Коли б могло кому видати ся неможливим мати в дійсности репрезентацію інтелігенції, то мушу сказати, що на практиці се зовсім не так трудно. В значній мірі сюди підійшли б відпоручники університетів і иньших вищих шкіл, відпоручники учителів середніх і низших шкіл, лікарів, адвокатів і т. н., а окрім того можна дати право репрезентації науковим, просьвітним і культурним товариствам. В кождім разі ся система видаєть ся мені практичнійшою й раціональнішою, як практиковані до тепер — як система куріяльних виборів, як система пропорціонального голосування (особам із вищим науковим цензом нпр. даєть ся при виборах два голоси замісь одного), як система вірілістів (нпр. в австрійських соймах засідають ео ірсо єпископи, ректори університетів, академії — але вибрані певними професіями спеціальні відпоручники можуть далеко ліпше бути парламентарними репрезентантами), або як у кінці творенне другої палати (з певною конкуренцією прав), зложеної чи то з іменованих правительством видатних людей науки, штуки, промисловців, власителів і т. н., як практикуєть ся в ріжних європейських державах, чи то з відпоручників земств і городів (себто шляхти і капіталістів *de facto*), як проєктують російські проєкти.

Другою пожаданою поправкою уважаю репрезентацію меншостей. Теперішня система виборів репрезентує лише більшости. Меншости, навіть дуже значні — хоч би їм забрак один голос, вістають ся без репрезентанта. З того часом можуть виходити такі результати, що партія, в дійсности найбільша, в парламенті чи в соймі може опинити ся в незначній меншости. Може се видати ся неймовірним, але се вповні можливо. Нпр. в певній провінції фабричний робітник, із соціально-демократичним переконаннями, розлитий по всіх виборчих округах, і в загальній сумі відданих при ви-

борах голосів цілої провінції він займає перше місце. Але в кождім поодинокім окрузі більшість здобувають кандидати сполучених ліберальних і буржуазійних груп, і соціал-демократи не приходять зовсім до сойму, або проходять у дуже незначній меншості. (В подібній ситуації були за давніх часів нпр. наші галицькі радикали, що самі своїми силами ні в однім повіті не годні бували досягнути більшості, але в загальній сумі мали дуже поважне число голосів). Ся хіба репрезентації більшостий відчуваєть ся, і давно вже являєть ся дезідератом репрезентація меншостий, то значить право попри більшість вислати відпоручника також партії, котра хоч не мала більшості, але здобула значне число голосів при виборах, хоч се й не переведене досі на практиці. Переведенне се не так трудне. Нпр. признаєть ся, що з виборчого округа посилаєть ся два депутати, один більшості, другий меншості. Окрім тої партії, що дістала більшість, уважаєть ся вибраним депутатом також той кандидат, що дістав найбільше голосів по кандидаті більшості, коли він дістав що найменше $\frac{1}{4}$ всіх голосів. Можна зробити репрезентацію ще плястичнійшою, признавши виборчому округови трьох кандидатів, то значить окрім репрезентанта більшості репрезентантів двох меншостей, які б мали не менше $\frac{1}{5}$ всіх голосів, і т. и. *) Річ очевидна, що така репрезентація далеко докладнійше б віддавала настрій і течії в суспільности, а окрім того ослабляла б і напруженне виборчої боротьби, що мусить хапати ся всіх способів, аби ковче досягнути більшість.

Такі поправки можливі лише при організації представительства в менших областях, бо дуже збільшають число відпоручників. Нпр. для України, приймаючи її територію з людністю 30 міл., а виборчий округ на 150 тис., мали б ми при двох репрезентантах з округа (одного більшості і одного меншості) 400 депутатів, до них коло ста депутатів товариств і професій — разом коло 500, число вповні можливе. Тим часом як при всеросійським парламента, тим способом організованім, вийшло б яких 2500 депутатів. До центрального парламенту, прийнявши норму, що чотири депутати сойму висилають до парламенту одного, всеросійський парламент мав би

*) В деталі сеї системи не входжу, бо не маю певности, щоб сеї поправки мали шанси до переведення тепер, коли в загалі хапають ся найпростійших форм представительства, аби лише допняти конституційних форм. Сеї поправки можуть здаги ся комплікаціями не на часі. Але будувати відразу лекше, як потім перебудувати, а комплікації не так великі і легко можуть бути розв'язані.

коло 600 депутатів — так як проєктували російські пляни конституції.

Зі сформуванням таких автономних областей тратять всяку причину існування губернії, як райони адміністративні і самоуправні. (В загалі теперішні губернії, являючи ся цілком припадковими бюрократичними комбінаціями, не відповідаючи ані національному, ані економічному, ані навіть історичному поділові, не мають ніяких причин бути консервовані). На національнім принципі, то значить лучачи громади на підставі національності людности, повинні бути організовані дрібніші округи самоуправи й адміністрації (в тім дусі як „меншая земская единица“, „всесловная волость“), і на тім же принципі ці дрібніші округи мають лучити ся в виборчі округи, а виборчі округи, коли вони будуть не великі, в ширші території (в тім роді як теперішні повіти, чи більші), що служили б адміністративними округами, в самоуправою, що лучила б у собі самоуправу дрібніших самоуправних округів. Місцевим громадам самоуправа мусить бути забезпечена загальним законом, так само і тим дрібнішим округам. На чім мала б бути положена вага самоуправи — чи тих дрібніших (волостях), чи на тих ширших округах (повітах), се залежить від великості тих округів і їх відносин між собою; в кождім разі, думаю, їх можна б поставити в тісну звязь між собою, допустивши нпр. обсилення автономних тіл ширших округів (повітів) із автономних зарядів менших (волостей), аби не множити безпосередніх виборів. Таким чином було б три ступні самоуправи й представительства: самоуправа громад; виборні управи менших округів (волостей) і обсилені ними управи ширших округів (повітів); областні сойми й обсилені ними центральний парламент.

Так представляють ся мені питання дня в загалі, й спеціяльно що до Українців у Росії. Сі замітки послужать відповідею на запитання і бажання, аби висловити свої гадки що до теперішніх конституційних постулятів у Росії, в огляду на інтереси української людности.